

MATEUSZ SUPERCZYŃSKI*

 <https://orcid.org/0000-0002-8176-412X>

PERSONEL KANCELARII MIASTA CHEŁMNA
W XVI–XVIII WIEKU

Abstract

The Personnel of Town Chancery in Chełmno
in the Sixteenth to Eighteenth Centuries

The research undertaken in the article is put in the context of the social, administrative and economic transformations undergone by Chełmno (Kulm), which had been a bishop's town since 1505. These changes also had a significant impact on the organisation of the town's chancery, which carried out tasks and duties entrusted by municipal authorities. This was reflected in an increase in the number of town officials working in the chancery, to which court secretaries belonged. They formed a professional group, which was characterised by their economic, political and cultural activity against the background of Chełmno community in the early modern period. The main research objective of the article is to create a comprehensive picture of the social environment of Chełmno town chancery from the sixteenth century until 1772, the personnel of which constituted the intellectual elite of the town, and to present the characteristic traits of this group. At the same time, the text presents the profiles of town secretaries and clerks previously unknown or rarely mentioned in the scholarly literature. Methods applied in the research involve critical analysis of the preserved town books and individual documents, both manuscript and edited. On the basis of data collected from the primary sources, a prosopographical analysis has also been conducted. The result of the studies is an overview picture of the professional group formed by the secretaries and clerks of early modern Chełmno, which includes their social origins, family ties, non-professional activity and wealth.

Keywords: town chancery; town officials; prosopography; Chełmno; Royal Prussia; early modern period

* Archiwum Państwowe w Toruniu,

 msuperczynski@torun.ap.gov.pl

Nadesłany 9.01.2018; Nadesłany po poprawkach 15.05.2020; Zaakceptowany 30.05.2020

Artykuł jest kontynuacją wcześniejszych rozważań dotyczących pisarzy chełmińskich wieków średnich¹. Głównym jego celem jest przedstawienie portretów postaci sekretarzy i pisarzy miejskich oraz przedmiejskich jako urzędników realizujących zadania wynikające z funkcjonowania aparatu władzy miasta, czyli rady z pozostałymi urządzeniami miejskimi. Naszkicowanie sylwetek pisarzy, często dotychczas nieznanych, a następnie analiza prozopograficzna przeprowadzona na podstawie zebranych źródeł i wzmianek umożliwiają zarysowanie ogólnego obrazu środowiska tej grupy urzędników miejskich, ich pochodzenia, wykształcenia, kariery czy pozycji społecznej. Wreszcie przedstawiona charakterystyka personelu zatrudnionego w kancelarii średniego miasta, jakim w okresie nowożytnym było Chełmno, może być przyczynkiem do porównania powyższych zagadnień z sytuacją panującą w innych małych ośrodkach miejskich Prus Królewskich.

Chełmno, stając się w 1505 r. miastem biskupim, wkroczyło na nieco odmienną drogę rozwoju i przemian społeczno-gospodarczych niż wielkie miasta pruskie, takie jak Toruń, Elbląg czy Gdańsk, choć pozostało w kręgu ważnych ośrodków z punktu widzenia kultury i historii². Na strukturę społeczną miasta, jak również na zmiany ustrojowe i organizację władz wpływały procesy sięgające już połowy XV w., gdy Chełmno znacznie oddaliło się od wielkiego handlu dalekosiężnego i zostało zdeklasowane przez inne miasta pruskie. W pierwszej połowie XVI w. ogarniająca Prusy reformacja dotarła także do Chełmna, gdzie w krótkim czasie trafiła na podatny grunt. Jej krótkotrwały rozwój został jednak dość szybko przerwany w wyniku aktywnych działań biskupów Stanisława Żeliszawskiego i Piotra Kostki³. Kolejnym czynnikiem wpływającym na kierunek rozwoju Chełmna w okresie nowożytnym była polonizacja, zbiegająca się z poniekąd z prowadzoną rekatolicyzacją po zwycięstwie kontrreformacji i wygnaniu mieszczan wyznania ewangelickiego. W odniesieniu do kancelarii miejskiej wiązało się to również ze stopniowym zanikiem języka niemieckiego w aktach i księgach miejskich, które od początku XVII w. były prowadzone w językach polskim i łacińskim⁴. Należy jednak pamiętać, że był to proces

¹ Mateusz SUPERCZYŃSKI, *Pisarze miejscy w kancelarii chełmińskiej od XIV do XVI wieku*, *Zapiski Historyczne*, t. 81: 2016, z. 3, s. 37–56.

² *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, Bd. 2: *Das Bisthums Culm unter Polen 1466–1774*, bearb. v. Carl P. WOELKY, Danzig 1887, nr 768, s. 625; Marek G. ZIELIŃSKI, *Chełmno. Civitas totius Prussiae metropolis XVI–XVIII w.*, Bydgoszcz 2007, s. 70–71.

³ *Ibid.*, s. 150–151; Tadeusz GLEMMMA, *Starania biskupa Piotra Kostki (1574–1595) o nawrócenie mieszczan chełmińskich i toruńskich*, *Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej*, R. 2: 1930, s. 298; Zenon H. NOWAK, *Dzieje Chełmna*, Warszawa 1989, s. 105.

⁴ Zbigniew ZDRÓJKOWSKI, *Kilka uwag o występowaniu języka polskiego w aktach miast ziem chełmińskiej*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 14: 1948, s. 81; Adam WRÓBEL, *O nazwiskach obcych w XVII- i XVIII-wiecznym Chełmnie*, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*, t. 27: 1993, s. 356.

złożony i zjawisko polonizacji mieszczan chełmińskich można zauważyć już w połowie XV w., zwłaszcza analizując niektóre księgi miejskie.

W wieku XVI dokonało się wiele przemian także w kancelarii miejskiej w Chełmnie, co nakreśliło nowe kierunki w pracy aktotwórczej. Pewne symptomy w zmianie organizacji pracy w kancelariach miast pruskich dostrzegalne były już w drugiej połowie XV w., szczególnie po 1466 r. Uwidaczniały się one m.in. w coraz częstszym zatrudnianiu na stanowiska pisarzy miejskich notariuszy publicznych, co praktykowano również w Chełmnie. Ponadto zachodziła coraz głębsza wymiana doświadczeń w pracy kancelaryjnej, a co za tym idzie – także unifikacja organizacji urzędu⁵. Ze względu na przerwę w prowadzeniu ksiąg miejskich w okresie zajęcia miasta przez najemników Bernarda Szumborskiego i jego braci (1457–1479) ciężko dostrzec głębszy wpływ wojny trzynastoletniej na organizację pracy w kancelarii miejskiej⁶. Dopiero w XVI w. nastąpiło radykalne odejście od niektórych praktyk i zastosowanie nowego systemu kancelaryjnego, który przejawiał się w nowych formach piśmiennictwa miejskiego. Zmiany te doprowadziły do wyodrębnienia się trzech kancelarii: radzieckiej z sekretarzem miejskim na czele, ławniczej kierowanej przez osobnego pisarza sądowego dla obu ław oraz kamlarii, w której obowiązek prowadzenia ksiąg rachunkowych należał do kamlarza, niejednokrotnie nadającego księdze pewnego rodzaju ekslibris, oznaczając ją swoimi inicjałami⁷. Proces wykształcania się nowego systemu, jak i nowych form kancelaryjnych przebiegał podobnie jak w innych miastach pruskich, zarówno tych wielkich, jak i mniejszych, choć w specyficznych warunkach, w jakich funkcjonował samorząd miasta Chełmna, częściowo uzależniony od dekretów i postanowień biskupów chełmińskich.

Największym problemem, który napotyka się w trakcie badań nad organizacją władz i kancelarii Chełmna w czasach nowożytnych, są szczątkowo zachowane akta miejskie. Najbardziej dotkliwa jest utrata niemalże całości zasobu ksiąg miejskich i dokumentów ze szczególnie newralgicznego XVI stulecia⁸. Wilkierze, dekryty i inne ważne dla ustroju akty prawne wydawane przez

⁵ Dieter HECKMANN, *Aspekte der Neuordnung des Kanzleiwesens im preussischen Ordensland nach dem 2. Thorner Friedensschluss*, *Zapiski Historyczne*, t. 81: 2016, z. 4, s. 107–108.

⁶ Franz SCHULTZ, *Bernhard von Zinnenberg, ein Heerführer im dreizehnjährigen Städtekriege*, *Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins*, H. 22: 1887, s. 138; Zenon H. NOWAK, *Dzieje Chełmna do końca XVIII w.*, [in:] *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*, red. Marian BISKUP, Warszawa–Poznań–Toruń 1987, s. 95.

⁷ M. G. ZIELIŃSKI, op.cit., s. 125.

⁸ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt. APT), Akta miasta Chełmna (dalej cyt. AMCh), sygn. 2807, 2808; Marek G. ZIELIŃSKI, *Potrzeby i możliwości badań nad społecznością Chełmna w dobie nowożytnej*, [in:] *Miasta i mieszczaństwo w Europie środkowowschodniej do połowy XIX wieku*, red. Dorota MICHALUK, Krzysztof MIKULSKI, Toruń 2003, s. 261–275.

radę miejską lub biskupów znamy jedynie z późniejszych odpisów⁹. Mimo to z zachowanych przekazów oraz nielicznych rozproszonych dokumentów rady miasta i innych akt z późniejszego okresu można wydobyć liczne nazwiska sekretarzy i pisarzy chełmińskich oraz prześledzić ich pracę w kancelarii. Stąd celowe wydaje się odtworzenie ich sylwetek, jakże odmiennych od portretów średniowiecznych pisarzy hanzeatyckiego jeszcze Chełmna.

Do niedawna badawcze skupiali się na dziejach miasta Chełmna w okresie średniowiecza, czyli czasów uznawanych za najkorzystniejsze dla tego ośrodka, a pozostałe monografie nie wyczerpywały zagadnień związanych z ustrojem, gospodarką i społeczeństwem Chełmna nowożytnego¹⁰. Najważniejszą pozycją dającą nowe, świeże spojrzenie na historię miasta po 1505 r. jest monografia Marka G. Zielińskiego¹¹. Oprócz dogłębnego zwrócenia uwagi na specyfikę miasta, jego społeczeństwa i ustroju, badacz ten wymienia także licznych urzędników miejskich. W rozdziale poświęconym oficjalistom i sługom miejskim krótko charakteryzuje pracę pisarzy miejskich i sądowych, podając część z nich¹². W pracy tej omówiono też pokrótce funkcjonowanie kancelarii i archiwum miejskiego¹³. Mimo to nie pokuszono się o wyodrębnienie sekretarzy, pisarzy sądowych miejskich i przedmiejskich. Nie uwzględniono także wzmianek o kilku pisarzach.

Osobny podrozdział na temat sekretarzy miejskich poświęcił Ulrich Müller w swojej dysertacji doktorskiej o Chełmnie w czasach pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej w 1772 r. Mimo że głównym punktem rozważań pracy były aspekty językowe i społeczne, autor opisał sylwetki trzech ostatnich sekretarzy miejskich: Franciszka Prusieckiego, Ignacego Rządzyńskiego, szczególnie zaś Gustawa Hoffmanna, przy okazji krótko przedstawiając funkcjonowanie kancelarii miejskiej¹⁴.

W artykułach odnoszących się do znanych postaci miasta, np. prawnika Jakuba Czechowicza młodszego¹⁵, pisarzy lub sekretarzy chełmińskich jedynie

⁹ APT, Akta miasta Torunia (dalej cyt. AMT), sygn. 4, s. 63–92, 229–237, 253–255; Zbigniew ZDRÓJKOWSKI, *Nieznane źródła prawa chełmińskiego z XVI i XVII wieku. Część 1*, Czasopismo Prawno-Historyczne, t. 23: 1971, z. 2, s. 141–182.

¹⁰ Franz SCHULTZ, *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins, H. 23: 1888, s. 40–41; Z. H. NOWAK, *Dzieje Chełmna do końca XVIII wieku*, passim.

¹¹ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 65–119.

¹² *Ibid.*, s. 125–126.

¹³ *Ibid.*, s. 424–425.

¹⁴ Ulrich MÜLLER, *Die Stadt Chełmno/Culm und die Erste Teilung Polens. Sprachliche und soziale Aspekte von Begegnung, Austausch und Verflechtung vor dem Hintergrund des Herrschaftswechsels 1772*, Norderstedt–Berlin 2016, s. 119–123.

¹⁵ Zbigniew ZDRÓJKOWSKI, „Praktyka kryminalna” Jakuba Czechowicza. Jej źródła i system na tle rozwoju współczesnego prawa karnego zachodniej Europy, Toruń 1949, s. 19–23.

wzmiankowano lub przytaczano ich nazwiska. Tym bardziej więc dokładne zidentyfikowanie sekretarzy i pisarzy kancelarii miasta Chełmna z przedstawieniem ich sylwetek na tle funkcjonowania ówczesnego samorządu miasta wydaje się zasadne. Skłania ku temu to, że wielu z nich było przedstawicielami rodzin szlacheckich osiadłych w mieście czy przybyłych do Chełmna rodzin szkockich imigrantów, również pochodzenia szlacheckiego. Niektórzy z nich to uczniowie lub prowizorzy Akademii Chełmińskiej, często wspinający się po drabinie urzędniczej w magistracie miasta rajcowie, burmistrzowie i burgrabowie, a także ławnicy i sędziowie. Omówienie poszczególnych sylwetek pisarzy w kontekście takich zjawisk, jak przenikanie uboższej szlachty do miast czy imigracja rodzin szkockich umożliwi scharakteryzowanie całej interesującej nas grupy urzędniczej.

Nielicznie zachowane źródła powstałe w efekcie funkcjonowania kancelarii miasta Chełmna dają wiele możliwości badawczych. I choć stanowią one ok. 10% przedwojennego zasobu Archiwum Miasta Chełmna, okazują się przydatne w identyfikacji poszczególnych pisarzy. Najwięcej danych dostarcza zachowana niemal w całości seria ksiąg rachunkowych kamlarii zawierająca wykazy dochodów i wydatków miasta w latach 1626–1772¹⁶. Źródła te zawierają przede wszystkim informacje o wydatkach na kancelarię, materiały pisarskie, wyjazdy służbowe sekretarzy i pisarzy, wymieniając ich nazwiska, a także kilkakrotnie informacje o ich uposażeniu i stanie majątkowo-własnościowym (wydatki na remont kamienicy itp.). Wiele informacji dostarczają również księgi metrykalne przechowywane w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej w liczbie 12: sześć ksiąg chrztów z lat 1667–1776 oraz jedna księga ślubów z lat 1751–1825¹⁷, pięć ksiąg pochodzi z Archiwum Fary Chełmińskiej (księga chrztów: 1718–1738; księgi ślubów: 1640–1699, 1761–1776; księgi zmarłych: 1686–1725, 1725–1748)¹⁸.

Z racji tego, że dla wielu pisarzy oraz innych urzędników miejskich oczywistym miejscem edukacji była Akademia Chełmińska, konieczne jest sięgnięcie do akt samej Akademii, w szczególności do *Albumu uczniów Akademii Chełmińskiej* z lat 1692–1816, w którym licznie występują nazwiska późniejszych sekretarzy i pisarzy miejskich w Chełmnie¹⁹.

Także dokumenty miejskie w dobie nowożytnej przestają być anonimowe jak w wiekach średnich i coraz częściej zawierają podpisy testatorów, a wśród

¹⁶ APT, AMCh, sygn. 9–90; Adam WRÓBEL, *Chełmińskie księgi kamlarskie z XVII i XVIII w. Studium językowe* (Prace Wydziału Filologiczno-Filozoficznego TNT, t. 31, z. 3), Toruń 1987.

¹⁷ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (dalej cyt. AADDT), sygn. W736, W738–W741.

¹⁸ AADDT, Archiwum Fary Chełmińskiej (dalej cyt. AFCh), sygn. 3–7.

¹⁹ APT, Akademia Chełmińska, sygn. 1; *Album uczniów Chełmińskiego Gimnazjum Akademickiego 1692–1816*, wyd. Zbigniew NOWAK, Przemysław SZAFRAN, Wrocław 1975.

nich pisarzy, co pozwala na ich zidentyfikowanie. Niestety możliwości badawcze na podstawie dokumentów rady miasta są znacznie ograniczone z powodu ich niewielkiej liczby²⁰.

Nieliczne przekazy źródłowe, a w szczególności brak innych serii akt miejskich, jak ksiąg radzieckich i ławniczych (z wyjątkiem dwóch szczątkowo zachowanych), redukuje możliwość poznania pracy kancelaryjnej poszczególnych pisarzy. Mimo to na podstawie inwentarza Archiwum Miasta Chełmna sprzed 1939 r. można dostrzec kierunki rozwoju biurowości miejskiej w okresie nowożytnym i choć częściowo porównać je z innymi miastami pruskimi, w których zachowało się więcej form kancelaryjnych²¹.

Najbardziej widoczną zmianą w organizacji kancelarii miejskiej Chełmna doby nowożytnej było powiększenie się jej personelu, który prawdopodobnie na początku XVII w. lub być może nawet jeszcze w XVI stuleciu powiększył się o osobę pisarza sądowego obsługującego pracę ław miejskiej i przedmiejskiej. Mimo że pierwsza wzmianka o pisarzu sądowym pojawia się dopiero w 1651 r. w rachunkach kamlarskich²², to urzędnik ten mógł występować w Chełmnie wiele lat wcześniej. Powiększanie się składu osobowego kancelarii miejskiej mogło następować od połowy XVI w., podobnie jak w innych miastach pruskich, np. w Toruniu, gdzie drugi pisarz pojawia się w 1492 r., a w 1523 r. odnotowuje się już syndyka. W 1550 r. w kancelarii toruńskiej obok sekretarza występowali: pisarz (*notarius*), podpisek (*subnotarius*) i pisarz sądowy (*notarius iudiciorum*), a w późniejszym okresie także kanceliści²³. W Chełmnie rozrost składu osobowego kancelarii nigdy nie przybrał aż tak dużych rozmiarów z racji ograniczonego rozwoju gospodarczego miasta. Należy również podkreślić to, że niejednokrotnie z powodu braku zasobów ludzkich urząd pisarza rady i sądowego był łączony. Płynność i przenikanie się obu funkcji widoczne jest dość często na przykładzie kilku pisarzy.

Najważniejszym urzędnikiem w kancelarii był nadal pisarz radziecki, określany też jako sekretarz miejski. Nie wiemy, kiedy dokładnie zaczęto go tytułować sekretarzem, choć mogło to nastąpić, tak jak w Toruniu, pod koniec XV w.²⁴ Był on kierownikiem kancelarii i podobnie jak w wiekach średnich sprawował opiekę nad archiwum. Każdy pisarz, który obejmował swój urząd, składał przysięgę przed rajcami i mieszkańcami Chełmna²⁵.

²⁰ APT, AMT, Kat. III: Listy cechowe, sygn. 5042, 5154, 5255, [brak paginacji].

²¹ APT, AMCh, sygn. 2807–2808; M. G. ZIELIŃSKI, *Potrzeby i możliwości badań*, s. 261–275.

²² APT, AMCh, sygn. 13, s. 47.

²³ Helena PISKORSKA, *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 r.* (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 59, z. 2), Toruń–Łódź 1956, s. 77–78.

²⁴ *Ibid.*, s. 77.

²⁵ APT, AMCh, sygn. 4, s. 222.

Do najważniejszych obowiązków sekretarza miejskiego, podobnie jak w innych miastach pruskich, niezmiennie należało protokołowanie obrad rady miasta, redagowanie dokumentów i listów, sporządzanie odpisów akt (ekstraktów) i wytwarzanie innej dokumentacji aktowej mającej wymiar pragmatyczny, czyli wynikającej z potrzeb władz miejskich i niezbędnej do funkcjonowania administracji miasta²⁶. Mimo to pisarzom radzieckim w okresie nowożytnym zmniejszono zakres niektórych obowiązków, przekazując część z nich pisarzowi sądowemu i kamlarzowi, a dodano kilka nowych. Spośród czynności *stricto* kancelaryjnych pisarzowi nie przybyło dużo nowych obowiązków. Jednak w przypadku zadań niemających charakteru typowo kancelaryjnego dostrzec można ich wzrost. Pisarze chełmińscy niejednokrotnie wyprawiali się z poselstwem, na obrady stanów pruskich bądź zjazdy hanzeatyczne jeszcze przed wojną trzynastoletnią (1454–1466)²⁷. Po drugim pokoju toruńskim, w wyniku wycofania się miasta z Hanzy, jak i jego upadku, aktywność ta zanikła. Dopiero wiek XVI, w szczególności okres ruchu egzekucyjnego w latach 1562–1564, odznaczył się wzrostem aktywności politycznej i reprezentacyjnej przedstawicieli władz miejskich Chełmna na sejmikach i sejmach koronnych²⁸. Mimo ograniczonej roli politycznej i gospodarczej miasta w okresie nowożytnym w przekazach źródłowych zauważyć można częsty udział sekretarzy miejskich w sejmikach. Być może uczestniczyli oni także pośrednio w pracach nad protokołowaniem obrad lub nad redagowaniem uchwał, laudów i uniwersałów. Dodatkowo sekretarz często sporządzał odpis danego aktu dla swojego miasta²⁹. Wśród miejsc obradowania sejmików, na które pisarz wyjeżdżał, wymieniane są: Grudziądz, Malbork i Świecie³⁰. Kierownik kancelarii miejskiej zmuszony był jeździć także w różnych sprawach miejskich do sąsiednich miast, jak Kowalewo Pomorskie i Chełmża, gdzie znajdowały się pomocnicze sądy grodzkie chełmińskie³¹. Pisarz udawał się tam często na obrady sądowe z pro-

²⁶ H. PISKORSKA, op.cit., s. 82–83.

²⁷ *Akten der Ständetage Preussens unter Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 1, hrsg. v. Max TOEPPEN, Leipzig 1878, nr 440.

²⁸ Witold SZCZUCZKO, *Sejmy koronne 1562–1564 a ruch egzekucyjny w Prusach Królewskich*, Toruń 1994.

²⁹ „Od przepisania uniwersału sejmiku grudziądzkiego pisarzowi 3 zł 6 gr”; APT, AMCh, sygn. 9, s. 6.

³⁰ „Die 21 Aprilis Pisarzowi co do Grudziądza jechał na sejmik 2 zł. Od przepisania uniwersału sejmiku grudziądzkiego pisarzowi 3 zł 6 gr”; APT, AMCh, sygn. 9, s. 6. „Die 3 Juli Panu pisarzowi do Grudziądza po copię Laudum z Malborskiego sejmiku – 5 zł”; APT, AMCh, sygn. 13, s. 66. „Panu Lisowskiemu pisarzowi dałem żyta korcy 6 za to jest gdy jechał na sejmik do Malborka roku przeszłego die 18 Xcembris, wydał swoich pieniędzy zł 18”; ibid., s. 88. „Sławnemu panu Czarnofęskiemu na droge do Świecia na sejmik – 1 zł 5 gr”; APT, AMCh, sygn. 43, k. 20v.

³¹ APT, AMCh, sygn. 13, s. 66; APT, AMCh, sygn. 20, k. 30; APT, AMCh, sygn. 21, k. 24.

testacjami lub w celu załatwiania spraw w interesie miasta³². Chełmża również była częstym celem podróży z racji urzędowania w niej administracji biskupa chełmińskiego, szczególnie kapituły i ekonoma³³. Sekretarze udawali się w różnych sprawach także do Bydgoszczy, Lubawy czy Torunia³⁴. Oprócz spraw sądowych czy administracyjnych Toruń był też miejscem załatwiania spraw gospodarczych czy zaopatrywania się w papier i inne materiały pisarskie. Przykładowo 1 IV 1678 r. pisarz udał się tam w celu naprawy wielkiej pieczęci miejskiej Chełmna³⁵.

Z wpisów w księgach kamlarii wynika także, że pisarz reprezentował miasto na wielu obszarach. Brał udział w posiedzeniach sądu, wnosił protestacje i rozwiązywał spory między Chełmnem a szlachtą czy duchowieństwem. Niejednokrotnie towarzyszył w tych sprawach burmistrzowi lub rajcom. Niewątpliwie ta część zadań miała charakter reprezentacyjny.

Jak wspomniano, część obowiązków sekretarza przeszła na pisarza sądowego, który odpowiadał głównie za protokołowanie obrad sądu ławniczego. Mimo że w Chełmnie funkcjonowały dwie ławy – jedna dla miasta, a druga dla przedmieścia – to początkowo nie zdecydowano się zatrudnić osobnego pisarza dla ławy przedmiejskiej. Dopiero ok. 1710 r. w rachunkach miejskich dostrzec można wyraźny podział wydatków dla pisarza sądu miejskiego i pisarza sądu przedmiejskiego³⁶, choć pojawienie się pisarza przedmiejskiego mogło nastąpić już wcześniej, bo w latach dziewięćdziesiątych XVII stulecia³⁷.

³² „Pro prima May. Jeździłem z Panem Pisarzem do Kowalewa na sądy kapturowe w sprawach z Jego Mością Panem Wojewodziecem Malborskim z Actoratu Naszego o zalanie z zbożami rol w jednej a w drugiej z Reatu jakoby o violetnią w Granicach uczynioną. Tam od suscepty relatii, obductii, woźnego, od extractów, od pieczęci i od instancji w procesie w sprawie miejskiej – dedit 11 zł 14 gr”; APT, AMCh, sygn. 24, k. 64.

³³ „18 Januaris Panu Grylewiczowi, który jeździł z Panem Czechowiczem do Chełmży do jego gości księdza ekonoma od miasta z deklaracją na Puncta Miastu podane, na viates – dedit 6 zł”; APT, AMCh, sygn. 25, k. 34v.

³⁴ APT, AMCh, sygn. 9, s. 6; APT, AMCh, sygn. 10, k. 84, 131v; APT, AMCh, sygn. 11, s. 82, 158; APT, AMCh, sygn. 13, k. 18.

³⁵ „Eodem tamże, w Toruniu od naprawy Wielkiej Pieczęci dedit 1 zł”; APT, AMCh, sygn. 26, k. 28.

³⁶ APT, AMCh, sygn. 52, k. 18.

³⁷ W latach 1693–1698 w księgach kamlarii pojawiają się kilka osób określanymi jako pisarz, pisarz sądowy i sekretarz. Około 1693 r. odnaleźć można zapis o „aktykowaniu” ksiąg przez niejakiego Webera (być może Jana Jerzego) po dawnym pisarzu Jakubie Franciszku Weyerze; APT, AMCh, sygn. 40, s. 52. W tej samej księdze Jan Justyński późniejszy sekretarz określanymi jest jako pisarz sądowy; *ibid.*, s. 60. Nieco później, w latach 1694–1695 wśród pisarzy wymieniono Piotra Czattra i Pawła Kolińskiego; APT, AMCh, sygn. 41, k. 17v; APT, AMCh, sygn. 43, k. 18v. Sekretarzem w tym okresie był najpewniej Wojciech (Albertus) Czarnołęski; APT, AMCh, sygn. 3, s. 161. Na podstawie tych informacji możemy przypuszczać, że któraś z wymienionych osób była pisarzem sądu przedmiejskiego.

W latach późniejszych, w przypadku gdy miasto nie zatrudniało pisarza przedmiejskiego, jego obowiązki przejmował sekretarz³⁸. Niejednokrotnie stanowisko pisarza sądowego przedmiejskiego było łączone z funkcją pisarza sądowego miejskiego, co wynikało z braku kandydatów na to stanowisko lub braku środków finansowych. Na podstawie przebadanego materiału źródłowego wykażać można pewną płynność i przenikanie się obu urzędów.

Podobnie jak pisarz radziecki, także pisarz sądowy zobowiązany był do składania przysięgi przed rajcami i pospólstwem miasta. Obowiązek ten określono już w 1603 r.³⁹ Nie wiemy, jaką pozycję względem sekretarza mieli pisarze sądowi, tzn. czy byli mu podlegli. W wielkich miastach pruskich, takich jak Toruń, pisarz sądowy (*notarius iudiciorum*) traktowany był na równi z sekretarzem miejskim. W Chełmnie z początku pisarz sądowy zapewne miał mniejszą rangę urzędniczą niż pisarz rady, a możemy tak przypuszczać z racji mniejszego o połowę wynagrodzenia wypłacanego mu przez miasto⁴⁰. Dopiero od ok. 1669 r. uposażenie pisarza sądowego zostało zrównane z pensją sekretarza, co wiązało się ze wzrostem obowiązków tego urzędnika miejskiego⁴¹. Wydaje się także, że nie należy umniejszać roli pisarzy sądowych mających w pewnych okresach więcej obowiązków niż sekretarze.

Poza pisarzem radzieckim i pisarzami sądowymi miejskim i przedmiejskim, w kancelarii chełmińskiej doby nowożytnej mogli być obecni również notariusze, którzy nie składali przysięgi (*notarii iurati*). Pełnili oni funkcje zastępcze, a ich praca w kancelarii miała charakter incydentalny. Pracownicy tacy pojawiają się w omawianym okresie także w kancelariach innych miast na obszarze Rzeczypospolitej⁴². Bardzo często identyfikacja pisarzy dodatkowo zaangażowanych w kancelarii miejskiej jest utrudniona ze względu na brak wyraźnych zapisów sugerujących urząd, jak np. *secretarius*, *notarius magistratus* czy *notarii iurati*. Mimo że w wyszczególnionych rachunkach z wynagrodzenia dla pisarza radzieckiego i sądowego nie ma osobnej pozycja dla pisarza niezaprzyśiężonego, to w kilku przypadkach możemy podejrzewać, że dane osoby pracowały jako pisarze zastępczy lub pomocniczy. Tak jest w przypadku Andrzeja Krausego (Crausa), który pojawia się w rachunkach kamlarskich w okresie urzędowania pisarza Jana Buskiego w latach 1662–1672. W rachunkach widnieje zapis z 20 października 1617 r., kiedy to wypłacono wynagrodzenie Andrzejowi

³⁸ APT, AMCh, sygn. 59, s. 96.

³⁹ Z. ZDRÓJKOWSKI, *Nieznane źródła prawa*, s. 178.

⁴⁰ APT, AMCh, sygn. 13, s. 47; M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 124.

⁴¹ APT, AMCh, sygn. 20, k. 35.

⁴² Janusz Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997, s. 191.

Krausemu na dzień Świętej Trójcy i św. Michała w wysokości 50 zł⁴³. W tym czasie urząd pisarza z pewnością pełnił Jan Buski, o czym informują osobne zapisy wynagrodzenia dla urzędników⁴⁴. Kilka kart dalej tej samej księgi rachunkowej wśród wydatków na urzędników miejskich występują łącznie trzy nazwiska: Buskiego, Krausego i Czechowicza (chodzi zapewne o Jakuba, późniejszego pisarza radzieckiego), którym wypłacono sumy kwartalne. Jan Buski był niewątpliwie w tym czasie pisarzem radzieckim. Problem z identyfikacją pojawia się przy Krausem i Czechowiczu. Poniżej, pod rachunkami są podpisy urzędników miejskich aprobujących kalkulację kamlarza, wśród których pada nazwisko Andrzeja Krausego określonego jako *iudex civilis*⁴⁵. Być może funkcja sędziego ławy miejskiej przez niego pełniona zbiegała się z funkcją pisarza sądowego, o czym nie informują nas jednak osobne zapisy. Jakub Czechowicz, późniejszy sekretarz, mógł być więc w tym czasie pisarzem niezaprzysiężonym, zastępującym pisarzy Buskiego i Krausego często wyjeżdżających na sejmiki lub w innych sprawach.

W pewnym stopniu pracownikiem kancelarii miejskiej stał się kamlarz, który brał udział w redagowaniu ksiąg rachunkowych i prowadził własnoręcznie kalkulacje, które na początku roku kalendarzowego, przed kierą przepisywał na czysto⁴⁶. Ciężko jednak w tym przypadku mówić o osobnej komórce organizacyjnej – kancelarii kamlarii, na czele której stał kamlarz. Rajca ten odpowiedzialny był głównie za sprawy fiskalne. I choć dokonywał samodzielnie wpisów w księgach kamlarskich, całokształt prac redakcyjnych podlegał sekretarzowi. Same księgi były sprawdzane i zatwierdzane na koniec roku urzędniczego przed kierą. Stąd też w niniejszym tekście pomijamy omówienie sylwetek poszczególnych kamlarzy.

Do innych pracowników zatrudnianych okresowo w kancelarii miejskiej należały osoby zajmujące się odczytywaniem i tłumaczeniem dawnych aktów pisanych jeszcze w języku niemieckim.

Rozrost personelu kancelarii miejskiej i włączenie do jej funkcjonowania innych urzędników wynikał z rozwoju biurokracji miejskiej, powstawania dużej liczby akt luźnych i rozwoju fiskalizmu miejskiego. To z kolei zwiększało

⁴³ „Dito 20 Octobris Panu Krausowi pisarzowi miejskiemu za dwa kwartały Sanctissime Trinitatis et S. Michaelis dałem 50 zł”; APT, AMCh, sygn. 19, k. 77v.

⁴⁴ „Die 3 Januarii [1667 – M.S.] Panu Pisarzowi Panu Buskiemu suche dni dwoje to jest S. Michalskie i Luciae dałem 55 zł”; *ibid.*, k. 43v. „Die 12 Decembris, na drogę gdym był z Panem Buskim [pisarzem – M.S.] deputowany do Chełmży abym Jego Mości księdzu Plebanowi oddali resztę kawioru a z tamtąd do Thorunia na kupienie sukna do barwy sługom miejskim – wydałem 5 zł 15 gr”; *ibid.*, k. 79v.

⁴⁵ *Ibid.*, k. 85.

⁴⁶ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 119–121.

wydatki na pisarzy miejskich i samą kancelarię, co widać wyraźnie w księgach rachunkowych.

W pierwszej połowie XVII stulecia pisarz miejski otrzymywał wynagrodzenie czterokrotnie w ciągu roku, na tzw. suche dni, w wysokości 25 zł. Były to dni Świętej Trójcy, św. Michała, św. Łucji i w Popielec (*cinerum*). W 1635 r. pojawia się również dodatek na mieszkanie w wysokości 10 zł⁴⁷. Pewną sumę wypłacano pisarzowi również na rozpoczęcie jego pracy w kancelarii⁴⁸. Łączne uposażenie pisarza miejskiego wynosiło więc 100 zł z różnymi dodatkami. Początkowo w rachunkach nie uwzględniano osobno pisarza sądowego. Oddzielna pozycja z wypłatą dla tego urzędnika kancelarii pojawia się dopiero w 1651 r. Pisarz sądowy otrzymywał za swoją pracę wynagrodzenie w wysokości 50 zł, płacone dwa razy w roku po 25 zł na dzień św. Łucji i w Środę Popielcową. Podobnie jak sekretarzowi, wypłacano mu również sporadycznie dodatki, jak np. „za niedziel 5 przed suchymi dniami – 10 zł 3 gr”⁴⁹. Kwota ta zmieniała się i najprawdopodobniej związana była z większymi obowiązkami okresowo nakładanymi na pisarza. Przykładowo pisarz sądowy Czarnołęski otrzymał już zwiększoną gratyfikację na Środę Popielcową w wysokości 12 zł i 15 gr⁵⁰. W późniejszym okresie uposażenie pisarza radzieckiego i sądowego zostało zrównane i wynosiło po 100 zł dla obu urzędników⁵¹.

Przez cały okres urzędowania pisarze kancelarii otrzymywali dodatkowe wypłaty za konkretne czynności, zarówno kancelaryjne, jak i o charakterze pozakancelaryjnym. Najczęściej wiązały się one z wyjazdami na sejmiki, sądy i w innych sprawach realizowanych przez pisarzy dla miasta. Wśród dodatkowych czynności *stricte* kancelaryjnych, za które pisarz otrzymywał gratyfikacje, można wymienić oblatowanie dokumentów do ksiąg i akt, protokołowanie, spisanie laudum bądź dekretu czy redagowanie uniwersału⁵². Często zadania te urzędnik ten realizował poza kancelarią, w miejscu załatwiania sprawy.

⁴⁷ APT, AMCh, sygn. 10, k. 27.

⁴⁸ „Panu Lisowskiemu, kiedy go przyjęto na pisarskie roboty – 6 zł” ; APT, AMCh, sygn. 13, k. 18.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 47.

⁵⁰ APT, AMCh, sygn. 15, s. 57.

⁵¹ „Panu pisarzowi radzieckimu – suche dni Pentacostes – 25 zł – suche dni Michaelis – 25 zł – Suche dni Lucie – 25 zł – suche dni Cinerum – 25 zł, panu pisarzowi sądowemu – suche dni Pentacostes – 25 zł – suche dni Michaelis – 25 zł – Suche dni Lucie – 25 zł – suche dni Cinerum – 25 zł” ; APT, AMCh, sygn. 20, k. 35.

⁵² „Panu pisarzowi Grudziądzkiemu od napisania laudum – 3 zł” ; APT, AMCh, sygn. 15, s. 33. „Die 3 Juli Panu pisarzowi do Grudziądza po copię Laudum z Malborskiego sejmiku – 5 zł. Panu pisarzowi do Grocna w pewnej sprawie miejskiej dla extractu także do Świecia – 4 zł 15 gr. Die 13 Juli panu pisarzowi do Kowalewa z uniwersałem K. jegomością który dał ingresso wać do ksiąg grodzkich strony żołnierzow – 8 zł” ; APT, AMCh, sygn. 13, s. 66. „Eodem die Pisarzowi który pisał uniwersały contentatio dałem – 5 zł” ; APT, AMCh, sygn. 22, k. 22v.

W niektórych miastach władze ustalały cennik opłat – tzw. salaria, za usługi świadczone w kancelarii przez pisarza, np. aktykacje (wniesienie aktu do księgi), esktrakty czy taksy gruntów, co zachodziło coraz częściej w XVIII w.⁵³

Oprócz wydatków przeznaczanych na uposażenie pisarza ze skarbca miejskiego przeznaczano pewne kwoty na pokrycie potrzeb związanych z funkcjonowaniem samej kancelarii. Najczęściej były to wydatki na papier i inne materiały pisarskie, jak pergamin czy specjalny papier do redagowania korespondencji miejskiej. W rachunkach miejskich szczegółowo opisano ilości i rodzaj materiału kupowanego do kancelarii. Kamlarza najczęściej kupował od jednej do trzech libr papieru do listów i jedną lub pół „rezy do protokołów”⁵⁴. Do spisywania ważniejszych aktów miejskich lub dokumentów zamawiano pergamin⁵⁵. W rachunkach zachowały się także zapisy potwierdzające, że nabywano wosk i sznury do uwierzytelniania aktów pieczęcią, a nawet puszki do ich ochrony⁵⁶.

Rozrost obsady kancelarii miejskiej Chełmna, zaobserwowany szczególnie w drugiej połowie XVII w., był spowodowany koniecznością zatrudnienia większej liczby osób obsługujących zarówno kancelarię rady, jak i ławniczą. Wynikało to z masowego w XVII i XVIII stuleciu wytwarzania akt luźnych w postaci *productów*, załączników do protokołów, licznych regestrów pomocniczych, kwitów i innych rodzajów akt. Liczne obowiązki wynikające z zależności miasta od biskupów chełmińskich, które uwidaczniały się w postaci wyjazdów, uczestniczenia w sądach ziemskich, sejmikach, negocjacjach z kapitułą itd., powodowały konieczność przeznaczania większych środków finansowych na kancelarię i na uposażenie pisarzy. Mimo tych czynników struktura kancelarii miejskiej Chełmna okresu nowożytnego nigdy nie rozwinęła się do takiego stopnia, jak kancelarie wielkich miast pruskich w tym samym czasie.

Jak wspomniano, okres od 1505 r. do końca XVI w. jest słabo poznanym rozdziałem w historii Chełmna, co wynika z braku zachowanych ksiąg miejskich. Z tego też powodu brakuje szerszych informacji o pisarzach miejskich z tego okresu. Poza Jerzym Hawckem wzmiankowanym w księdze ławniczej

⁵³ J. Łosowski, op.cit., s. 64.

⁵⁴ „Za reze papieru do protokołów – dedit 4 zł 15 gr. Za trzy libry papieru do listów – dedit – 1 zł”; APT, AMCh, sygn. 36, k. 29. „Za reze papieru do protokołu y za trzy libry do listów – dedit 7 zł”; APT, AMCh, sygn. 32, k. 29v.

⁵⁵ „Za pergaminu do przywilejów – 3 zł”; APT, AMCh, sygn. 11, s. 175. „Panu pisarzowi, gdy wyjeżdżał do Torunia na pergaminę do trzech protokołów – dedit 6 zł”; APT, AMCh, sygn. 32, k. 21v.

⁵⁶ „Za wosku ćwierć do pieczęci do confirmaty praw – 6 gr”; APT, AMCh, sygn. 11, s. 73. „Za dwa łokcie sznura jedwabnego do pieczęci przy aprobatii praw – 12 gr”; *ibid.*, s. 79. „Za słoik do pieczęci na priwilej miejski – 15 gr. Za stęgi łokci dwa do teje pieczęci – 20 gr”; APT, AMCh, sygn. 16, s. 116.

przedmiejskiej w latach 1539–1548⁵⁷ nie znamy właściwie żadnego pisarza w następujących latach. Dopiero w latach 1589–1612 spotykamy pisarza miejskiego chełmińskiego – Jerzego (Georga) Gerlacha. Po raz pierwszy nazwisko urzędnika występuje w rejestrze czynszowym Nowych Dóbr i Sześciu Morgów z 1589 r., który został wszyty do dziewiętnastowiecznego poszytu dotyczącego elokacji dóbr ziemskich Chełmna⁵⁸. Jako sekretarz figuruje pod odpisami dokumentów i protokołów rady miejskiej dotyczących elokacji z 1599 r.⁵⁹, lecz po tych wzmiankach ślad po nim się urywa. Według ustaleń M. G. Zielińskiego miał pracować na stanowisku pisarza miejskiego do 1612 r.⁶⁰

Pisarze ci wpisywali się jeszcze w niemieckojęzyczny obraz społeczeństwa Chełmna, czego dowodzi redagowanie wpisów i dokumentów wyłącznie w języku niemieckim. Dopiero wśród kolejnych pracowników kancelarii miejskiej widać wyraźnie polskie nazwiska, co sugeruje, że Chełmno w tym czasie w ogromnym stopniu zmieniło swoją strukturę narodowościową i społeczną. Są to jednak osoby, o których nie zachowało się wiele informacji. Kolejny pisarz, Jan Strzyżewicz prawdopodobnie mógł pracować w kancelarii miejskiej w latach ok. 1631–1650, choć są to granice przybliżone. Jego nazwisko pada przy zapisie z 1637 r. o wypłaceniu „11 zł i 10 gr panu Strzyżewiczowi”⁶¹. W księdze z lat 1650–1651 mowa jest o zmarłym już Strzyżewiczu, który będąc na sejmiku w Malborku, pożyczył od poborcy z Lubawy 3 zł⁶². Także sylwetka następnego pisarza nie jest dobrze znana z powodu niewielkiej liczby informacji źródłowych. Wiadomo, że w roku 1650 do pracy w kancelarii przyjęto pisarza o nazwisku Lisowski⁶³. Prawdopodobnie chodzi w tym przypadku o Marcina Lisowskiego, rajcę i kamlarza w latach 1625–1626 oraz prowizora szkolnego (1650)⁶⁴. Był on pisarzem radzieckim, co wyraźnie wskazano w wydatkach na urzędników miejskich. W latach 1650–1653 wyprawiał się dwa razy na sejmiki do Malborka, a także do Świecia i Grudziądza. Wysyłano go również do Kowalewa, zapewne w sprawach spornych rozstrzyganych przez tamtejszy sąd ziemski⁶⁵.

⁵⁷ *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna 1480–1559 (1567)*, wyd. Zenon H. Nowak, Janusz Tandecki, Toruń 1990, nr 317, 378.

⁵⁸ APT, AMCh, sygn. 846, k. 10.

⁵⁹ Ibid., k. 24.

⁶⁰ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 125.

⁶¹ APT, AMCh, sygn. 10, k. 72.

⁶² APT, AMCh, sygn. 13, s. 28.

⁶³ „Panu Lisowskiemu, kiedy go przyjęto na pisarskie roboty – 6 zł”; *ibid.*, k. 18.

⁶⁴ „Odebrałem od pana Marcina Lisowskiego, prowizora szkolnego czynszu zasiedziałego za dziesięć lat z Gogolina względem dyrektii domini Miastu należącemu po cztery grzywny pruskie na rok co złotych polskich dwadzieścia groszy 20”; *ibid.*, k. 18. M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 122.

⁶⁵ APT, AMCh, sygn. 13, s. 63, 66, 88, k. 20.

Źródła dostarczają o wiele więcej informacji na temat Andrzeja Grylewicza, przedstawiciela dość znaczącego rodu mieszczańskiego w Chełmnie, którego członkowie będą zasiadali w radzie i w innych urzędach aż do końca XVIII w. Jest to zarazem pierwsza postać na tym stanowisku w okresie nowożytnym, której karierę urzędniczą możemy wiernie zrekonstruować. Andrzej Grylewicz żył w latach 1629–1692. Zapewne już dość wcześnie przewidziano go do pracy na wyższym stanowisku urzędniczym w magistracie chełmińskim, gdyż z polecenia rady przyznano mu stypendium w wysokości 60 zł na studia, które odbył w Akademii Krakowskiej⁶⁶. Po powrocie do Chełmna zasiadał w radzie, a ok. 1655 r. został pisarzem radzieckim⁶⁷. Na stanowisku tym działał dość aktywnie, np. jadąc na sejmik do Malborka w 1655 r. Szczególnie trudny okres dla pisarza, a później burmistrza A. Grylewicza przypadł na czas najazdu szwedzkiego w latach 1655–1660. W 1659 r., aby wymusić na mieście płacenie kontrybucji, okupant szwedzki pojął jako zakładników rajców chełmińskich i wywiózł ich do Grudziądza. Dopiero gdy burmistrz wypłacił Szwedom żądane 1220 zł, rajcy zostali uwolnieni⁶⁸. W latach siedemdziesiątych XVII w. A. Grylewicz z Samuelem Schulcem zostali prowizorami szkolnymi i przyczynili się do odbudowy szkoły chełmińskiej po okresie wojny⁶⁹. Pod koniec lat siedemdziesiątych A. Grylewicz był już wyłącznie burmistrzem, na co wskazuje formuła w odpisie protokołów radzieckich z 1679 r. dotyczących elokacji⁷⁰. Także w tym czasie musiał być aktywnym mieszczaninem i urzędnikiem miejskim, jeżdżąc w różnych sprawach m.in. do Chełmży i Gdańska. Stopniowo w ciągu swojej kariery urzędniczej, najpierw jako pisarz, później jako burmistrz, powiększał swój majątek. Musiał dokonywać także pewnych inwestycji lub transakcji, czego dowodem może być pożyczka w wysokości 500 zł udzielona mu z legaty franciszkańskiej złożonej w Ratuszu⁷¹. W październiku 1677 r. doszło do jakiegoś zatargu między A. Grylewiczem a jakimś Dobrskim, czego efektem był proces o zniewagę Grylewicza, który toczył się w Kowalewie Pomorskim⁷².

Garść informacji o życiu rodzinnym tego wybitnego urzędnika i pisarza chełmińskiego można zaczerpnąć z ksiąg metrykalnych. Był dwukrotnie żonaty. Najpierw w 1654 r. z Elżbietą Pilkiewicz, a w 1657 r. z Katarzyną Rosową⁷³.

⁶⁶ Ibid., s. 41.

⁶⁷ APT, AMCh, sygn. 15, s. 56.

⁶⁸ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 81.

⁶⁹ Ibid., s. 336.

⁷⁰ „Actum Culmae in Praetorio coram officio consulari d 25 feb. 1679 Presens spectabilis Dominis Andrea Grylewicz”; APT, AMCh, sygn. 6, s. 221.

⁷¹ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 388.

⁷² APT, AMCh, sygn. 25, k. 32, 32v.

⁷³ AADDT, AFCh, sygn. 6, s. 46, 75.

Prawdopodobnie córka Grylewicza – Katarzyna – została żoną dwóch późniejszych pisarzy miejskich: Jakuba Czechowicza, a następnie Jana Justyńskiego. Grylewicz zmarł 3 VI 1692 r. i został pochowany w farze chełmińskiej, której zresztą był hojnym darczyńcą i donatorem. Postać A. Grylewicza stanowi doskonały przykład mieszczańskiej kariery urzędniczej, a zarazem człowieka aktywnie działającego w administracji miejskiej. Na podstawie informacji o jego rodzinie można także dostrzec praktykę koligowania rodzin z kręgu urzędniczego. W tym przypadku rodzina A. Grylewicza związała się poprzez małżeństwa z rodzinami dwóch innych pisarzy miejskich: Justyńskiego i Czechowicza.

Równocześnie z A. Grylewiczem pracę w kancelarii miejskiej jako pisarz sądowy rozpoczął Sebastian Czarnołęski, który był pierwszym znanym z nazwiska pisarzem ławniczym. Prawdopodobnie sprawował tę funkcję w latach 1655–1659, a od 1658 do 1659 r. wyjeżdżał na sejmiki do Tucholi⁷⁴. Z pewnością był przedstawicielem szlacheckiego rodu Czarnołęskich, a najpewniej zubożałej jego gałęzi, która osiadła w Chełmnie. Co ciekawe, w późniejszym okresie inny członek rodu Czarnołęskich stanął na czele kancelarii miejskiej jako sekretarz, co potwierdza trwałość przenikania zubożałej szlachty do kręgów urzędniczych mieszczaństwa.

W 1662 r. A. Grylewicza zastąpił nowy pisarz radziecki – Jan Buski, który kierował kancelarią miejską do 1672 r. W tym czasie kancelarią ławniczą zarządzał Andrzej Krause – pisarz sądowy. W rachunkach kancelarii obecny jest w tym okresie również Jakub Czechowicz, późniejszy sekretarz miejski, który być może pełnił wówczas funkcję pomocniczą jako pisarz niezaprzysiężony. Mimo nielicznych informacji na temat pochodzenia, jak i życia sekretarza Jana Buskiego, możemy jednoznacznie określić go jako aktywnego urzędnika. W latach 1662–1672 odbył kilka wyjazdów w różnych sprawach miejskich, m.in. do Świecia, Kowalewa czy Chełmży. Był także kilkakrotnie obecny na sejmikach w Grudziądzu i Malborku w 1668 r.⁷⁵

Jednym z najwybitniejszych kierowników kancelarii, a zarazem urzędnikiem miejskim był Jakub Czechowicz starszy. Nazwisko Czechowicza zasłynęło jednak nie z powodu pisarza, lecz wybitnego prawnika i sędziego także Jakuba Czechowicza, autora *Praktyki kryminalnej*, który był synem sekretarza miejskiego⁷⁶. Rodzina Czechowiczów była jedną z aktywniejszych w Chełmnie.

⁷⁴ APT, AMCh, sygn. 14, k. 65, 83.

⁷⁵ „Anno 1668 Die 4 Januarius – Panu Buskiemu do Malborka na sejmik jadącemu ad forenos 10 dałem – 5 zł^p”; APT, AMCh, sygn. 19, k. 73. „Panu pisarzowi który w miejskiej potrzebie na sejmik grudziądzki jechał dałem 3 zł^p”; *ibid.*, k. 73. „Panu pisarzowi który w miejskiej potrzebie na sejmik grudziądzki jechał dałem 3 zł^p”; *ibid.*, k. 78v.

⁷⁶ Jakub CZECHOWICZ, *Praktyka kryminalna, to jest wzór rozważnego y porządnego spraw kryminalnych sądenia według praw przyzwoitych y przystosowanych zdaniem autorów poważnych przez szlachetnego IMc Pana... Radzcę y Sędziego Miasta Chełmna z rękopisma po Jego*

W źródłach występuje kilku Czechowiczów piastujących różne godności i stanowiska urzędnicze. Przykładem może być choćby Piotr Czechowicz, rajca i organista farski, który zmarł w 1692 r.⁷⁷ W XVIII w. rodzina Czechowiczów w Chełmnie była już dość liczna.

Pisarz miejski Jakub Czechowicz pochodził z Olkusza⁷⁸, można więc przypuszczać, że rodzina ta przybyła do Chełmna w połowie XVII w. ze Śląska. Był trzykrotnie żonaty: z Barbarą (1671), Anną (1675) i Katarzyną Grylewicz (1682)⁷⁹. Druga żona – Anna zmarła prawdopodobnie przy porodzie lub krótko po nim, była matką Jakuba Czechowicza młodszego⁸⁰.

Jakub Czechowicz starszy przeżył niemal całą ścieżkę kariery urzędniczej w Chełmnie, będąc pisarzem, sekretarzem, sędzią miejskim, rajcą, burmistrzem i wreszcie burgrabią. W młodości odbył studia w Akademii Krakowskiej, co odnotował Jan Kanty Grodzki⁸¹. Po powrocie do Chełmna odbywał praktykę w kancelarii miejskiej pod okiem pisarza Jana Buskiego⁸², a w 1672 r. rozpoczął pracę w kancelarii jako jej kierownik, w czym odznaczył się jako dość sprawny organizator i sumienny urzędnik. Już w latach 1672–1673 udał się na sejmiki do Malborka i Grudziądza. Wyjeżdżał także do Torunia – zapewne w sprawach sądowych. Szczególnie aktywny okres w pracy Czechowicza w kancelarii przypadła na lata 1675–1676. Pierwszą poważną sprawą, jaką się zajął, był proces z wojewodziec malborskim o zalenie pewnych pól ze zbożem należących do miasta. Sprawa rozpatrywana była na sądzie kapturowym w Kowalewie Pomorskim, gdzie obecni byli kamlarz i sekretarz chełmiński J. Czechowicz⁸³. Oprócz obowiązków reprezentacyjnych sekretarz J. Czechowicz realizował także szereg prac kancelaryjnych. Do najważniejszych należało usprawnienie pracy kancelarii przez zatrudnienie tłumacza – niejakiego Brodyniusza, bakałarza ze szkoły w Szynychu⁸⁴. Jak wspomniano, pod koniec XVII w. znajomość języka niemieckiego wśród urzędników spolonizo-

śmierci zostawionego drukowany, Chełmno 1769; Z. ZDRÓJKOWSKI, „Praktyka kryminalna” Jakuba Czechowicza, *passim*.

⁷⁷ AADDT, AFCh, sygn. 3, s. 48.

⁷⁸ „Jacobus Czechowicz de Olkusz notarius Culmensis. Barbara”; AADDT, AFCh, sygn. 6, s. 118.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 147; Z. ZDRÓJKOWSKI, „Praktyka kryminalna” Jakuba Czechowicza, s. 20.

⁸⁰ Z. ZDRÓJKOWSKI, „Praktyka kryminalna” Jakuba Czechowicza, s. 22.

⁸¹ APT, AMCh, sygn. 6, s. 300.

⁸² APT, AMCh, sygn. 19, k. 85.

⁸³ „Pro prima May. jeździłem z Panem Pisarzem do Kowalewa na sądy kapturowe w sprawach z Jego Mością Panem Wojewodziec Malborskim z Actoratu Naszego o zalenie z zbożami rol w jednej a w drugiej z Reatu jakoby o violetnią w Granicach uczynioną. Tam od suscepty relatii, obductii, woźnego, od extractów, od pieczęci i od instancji w procesie w sprawie miejskiej – dedit 11 zł 14 gr”; APT, AMCh, sygn. 24, s. 64.

⁸⁴ APT, AMCh, sygn. 28, k. 27–28, 30, 35v; APT, AMCh, sygn. 27, k. 42v, 43.

wanego Chełmna stopniowo zanikała, stąd też pojawiła się konieczność tłumaczenia dużej liczby akt i dokumentów z okresu wcześniejszego, redagowanych w języku niemieckim.

W 1681 r. J. Czechowicz występuje w rachunkach kamlarii jako były pisarz⁸⁵. Po tym okresie zasiadał już w radzie i w ławie miejskiej, a następnie został burmistrzem. W 1688 r. już jako burgrabia jeździł do Chełmży w sprawach miejskich. Zmarł 9 X 1692 r., pozostawiając syna Jakuba pod opieką macochy Katarzyny⁸⁶.

Po Jakubie Czechowiczu zadania kierowania kancelarią chełmińską podjął się Jakub Franciszek Weyer, który jednak pierwszy raz jako pisarz widoczny jest w zapisach kamlarskich dopiero w 1686 r. Przed objęciem urzędu pisarza radzieckiego pracował zapewne jako pisarz sądowy. W 1686 r. zastąpił go na tym stanowisku Jan Proppe – sędzia ławy przedmiejskiej, który okazał się o wiele bardziej aktywnym urzędnikiem niż Weyer⁸⁷. W latach 1686–1689 J. Proppe odbył wiele podróży służbowych, załatwiając różne sprawy dla miasta. Udał się m.in. na sejmik do Świecia, na rozprawy sądowe do Kowalewa Pomorskiego i do Chełmży, gdzie odnawiał kontrakty⁸⁸. W tym czasie sekretarz J. F. Weyer nie przejawiał zbyt dużej aktywności pod względem wyjazdów i reprezentowania miasta. W latach 1688–1689 brał udział w dwóch delegacjach do Kowalewa Pomorskiego i Chełmży⁸⁹. Najprawdopodobniej w tym okresie spadła na niego większa liczba obowiązków i czynności *stricto* kancelaryjnych, podczas gdy pisarz sądowy brał udział w pomiarach łąk we wsi Szynych⁹⁰. Okres urzędowania J. Proppego zbiega się również z czasem rządów biskupa Kazimierza Jana Opalińskiego, który ze względu na częste wizyty w Chełmnie stawał się znacznym ciężarem dla finansów miasta ze względu na wydatki, jakie towarzyszyły jego pobytom w mieście. Stąd pisarz Jan Proppe brał udział w delegacji do Chełmży, gdzie zanosił skargi mieszczan na niesłuszne ciężary⁹¹.

Sam J. Proppe, w przeciwieństwie do sekretarza Weyera, osiągnął kilka wyższych stanowisk w aparacie administracyjnym miasta, zostając m.in. kam-

⁸⁵ APT, AMCh, sygn. 28, k. 44.

⁸⁶ Z. ZDRÓJKOWSKI, „Praktyka kryminalna” Jakuba Czechowicza, s. 22.

⁸⁷ „Pan Jan Prope, pisarz z processu przewodzonego na Szkudalskiem – 120 zł”; APT, AMCh, sygn. 36, k. 15.

⁸⁸ Ibid., k. 41v, 42, 44v, 47v.

⁸⁹ „Panu Weiehrowi, gdy jeździł swoimi końmi w sprawie pańskiej do Kowalewa – dedit 5 zł”; *ibid.*, k. 42v. „Panu Weiehrowi do Chełmży jadąc swemi końmi potym do Torunia na Boże Ciało miejskimi na comisią – 10 zł”; APT, AMCh, sygn. 37, k. 28v.

⁹⁰ „Jeździłem z panami Kossedą, szepmistrzem, Proppa pisarzem do Szynycha na pomiar łąk spasionych podczas sejmiku grudziądzkiego blisko przeszłego, tam strawiłem – 1 zł 6 gr”; APT, AMCh, sygn. 35, k. 35.

⁹¹ APT, AMCh, sygn. 40, s. 50; M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 142–143.

larzem (1690) i burmistrzem (1691). Sprawował także zarząd jako prowizor nad tzw. Chorym Domkiem⁹². Jako pisarz, a później kamlarz i burmistrz posiadał dość liczne nieruchomości. W zapisach czynszowych wspomniane są m.in. dom, gdzie zamieszkiwał, oraz bliżej nieokreślona nieruchomość „po Bormanach” przy bramie miejskiej⁹³. Był także właścicielem ogrodu⁹⁴.

Jan Proppe z pewnością był sprawnym organizatorem pracy w kancelarii chełmińskiej i aktywnym urzędnikiem działającym w interesach miasta. Momentami ta aktywność znacznie przewyższała dokonania sekretarza J. F. Weyera. Był także osobą dobrze wykształconą, sumienną i dokładną, o czym świadczą starannie zredagowane przez niego zapisy kamlarskie opatrzone na pierwszej stronie literackimi sentencjami w językach łacińskim i niemieckim⁹⁵. Dowodzi to też, że wśród niektórych przedstawicieli mieszczaństwa chełmińskiego język niemiecki był jeszcze używany, mimo znacznej polonizacji ludności.

W zapisach źródłowych ok. 1692/1693 r. pojawia się Jan Jerzy Weber, któremu wypłacono kwotę 25 zł „od aktykowania ksiąg po panu Wejerze”⁹⁶. Jako sekretarz pracował dość krótko, gdyż już w 1697 r. występuje pod kalkulacją kamlarii w testacji jako burmistrz⁹⁷. O jego aktywności w zakresie czynności kancelaryjnych i reprezentacyjnych możemy niewiele powiedzieć. Z księgi kamlarskiej z lat 1696–1697 dowiadujemy się jedynie, że był obecny na sejmiku generalnym w Grudziądzu⁹⁸. Prawdopodobnie jednak sekretarzem już wówczas nie był.

W czasie urzędowania J. J. Webera w kancelarii zatrudnieni byli jeszcze trzej inni pisarze, których nazwiska występują naprzemiennie w latach 1693–1696. Od 1690 r. na miejscu Jana Proppego pracował Jan Justyński jako pisarz sądowy. Oprócz niego przy wydatkach na papier kancelaryjny odnotowano także Wojciecha Czarnołęskiego, późniejszego sekretarza, oraz Piotra Czattra⁹⁹. Pierwszy z nich pracował jako pisarz pomocniczy (niezaprzysiężony), drugi zaś mógł być pisarzem sądowym przedmiejskim z racji pełnienia

⁹² „Panu Proppe jako provisorowi Chorego domku za suche dni cinerum od summy fl. 500 choremu domkowi zapisaney pro 1690 niepłaconej – 7 zł 15 gr”; APT, AMCh, sygn. 38, k. 29v.

⁹³ APT, AMCh, sygn. 37, k. 4v, 6v.

⁹⁴ APT, AMCh, sygn. 38, k. 3v.

⁹⁵ „Bene Pauperem osse meliut est, quam ditescere male. Wol herm sein ist besser, denn übel reich worden. Thue also das dich niemandt aus deinen verdienst hasse”; APT, AMCh, sygn. 39, k. 1.

⁹⁶ APT, AMCh, sygn. 40, s. 52.

⁹⁷ APT, AMCh, sygn. 43, k. 38.

⁹⁸ Ibid., k. 22.

⁹⁹ Możliwe, że chodzi o Piotra Czattra – kamlarza w latach 1688–1690, ławnika, fiskała i burmistrza; M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 122. „Panu Czatrowi pisarzowi libřę papieru – 8 gr”; APT, AMCh, sygn. 41, k. 17v.

urzędu ławnika. W latach 1696–1697 pojawia się jeszcze jedna osoba zatrudniona w kancelarii miejskiej jako pisarz. Mowa tu o Pawle Kolińskim, przysłym kamlarzu, który prawdopodobnie także był pisarzem pomocniczym¹⁰⁰. Z zapisów wydatków na kancelarię i jej personel wynika, że wszyscy pisarze byli równie aktywni w czynnościach kancelaryjnych, jak i reprezentacyjnych. Odbyto w tym czasie kilka wyjazdów na sejmik m.in. do Świecia (W. Czarnołęski w 1696 r.), w sprawach sądowych do Kowalewa Pomorskiego (J. Justyński w 1696 r.) oraz w sprawach gospodarczych i interesach miejskich do Chełmży i Torunia (J. J. Weber w latach 1692 i 1694)¹⁰¹. W czasie urzędowania sekretarza Webera dokonano także licznych prac introligatorskich, które zlecano m.in. introligatorowi z Grudziądzą¹⁰². W rejestrach kamliarii można zaobserwować w tym okresie także znaczący wzrost wydatków na materiały pisarskie, szczególnie na papier i pergamin. Lata dziewięćdziesiąte XVII stulecia były okresem względnej stabilizacji i prosperity, która wpłynęła na gospodarkę Chełmna, a co za tym idzie – również na produkcję dokumentów i akt w kancelarii oraz zwiększenie zatrudnienia w kancelarii miejskiej. Wynikało to z ogólnej stabilizacji politycznej w tej części Rzeczypospolitej oraz m.in. decyzji biskupa Jana Małachowskiego, który w 1678 r. zezwolił na powrót protestantów do Chełmna, co podźwignęło miasto z ruiny gospodarczej po latach 1655–1660¹⁰³.

Po J. J. Weberze sekretarzem miejskim został na dość krótki okres Wojciech Czarnołęski herbu Trzaska. Jego nazwisko występuje m.in. w testacji dekretu oblatowanego w księdze ławniczej z 1696 r.¹⁰⁴ Sekretarz ten pojawia się także w odnowionym w 1695 r. statucie Bractwa Strzeleckiego¹⁰⁵. Jest to drugi przedstawiciel tego rodu szlacheckiego zatrudniony w kancelarii chełmińskiej po Sebastianie Czarnołęskim. Sprawowanie urzędu sekretarza było jednak krótkim rozdziałem w jego karierze, mimo że wcześniej dość długo pracował w kancelarii jako pisarz. Będąc sekretarzem, pełnił równocześnie obowiązki kamlarza miejskiego (1695–1696)¹⁰⁶. Już w 1697 r. został burmistrzem przydującym, a w 1703 r. objął urząd sędziego miejskiego.

¹⁰⁰ „Od oprawienia aktów miejskich y przedmiejskich za pisarstwa Pana P[awła] Kolinskiego”; APT, AMCh, sygn. 43, k. 18v.

¹⁰¹ Ibid., k. 18v, 23v; APT, AMCh, sygn. 40, s. 54; APT, AMCh, sygn. 41, k. 17.

¹⁰² „Dałem introligatorowi Grudziądzkiemu od oprawy actów miejskich jako to do radzieckiego a drugiego sądowego – 4 zł 15 gr”; APT, AMCh, sygn. 41, k. 19. „Introligatorowi od oprawy Protokołów działowych radzieckich y za papier Sław. Pana Prezydenta brano – 2 zł”; APT, AMCh, sygn. 47, k. 34.

¹⁰³ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 142.

¹⁰⁴ „Albertus Czarnoleski secretarius”; APT, AMCh, sygn. 3, s. 161.

¹⁰⁵ „Sunt que manu nobilis et spectabilis Alberti Trzaska Czarnołęski, consulis, secretarii culmnensis et assessoris eiusdem. Fraternitas diligenticula renocatio Anno 1695”; AADDT, AFCh, sygn. 231, k. 54v.

¹⁰⁶ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 122.

Kolejnym pisarzem awansującym na sekretarza był Jan Kazimierz Justyński, pracujący wcześniej jako pisarz sądowy. Już na początku swojego stażu w kancelarii predysponował do dalszej pracy w aparacie administracyjnym miasta, w czym mogło mu też pomóc małżeństwo z Katarzyną, wdową po pisarzu miejskim Jakubie Czechowiczu zawarte w roku 1692¹⁰⁷. Pod jego opieką uczył się także Jakub Czechowicz młodszy, który nabierał doświadczenia, pomagając ojczymowi w kancelarii, najpierw ławniczej, później radzieckiej¹⁰⁸. Sam Justyński był aktywny nie tylko w administracji miasta, lecz także w innych organizacjach miejskich, jak choćby w Bractwie Strzeleckim, gdzie był długoletnim asesorem¹⁰⁹. Sekretarzem pozostał prawdopodobnie do ok. 1720 r. Przykład Justyńskiego pokazuje możliwości zdobycia ważnego stanowiska w aparacie administracyjnym miasta poprzez powiązania rodzinne utwierdzone małżeństwem z przedstawicielką znamienitej rodziny mieszczańskiej.

Tendencję występującą w Chełmnie w tym okresie, a polegającą na obsadzaniu stanowisk w kancelarii miejskiej ludźmi ze „sprawdzonych” środowisk i rodzin, potwierdza następca Justyńskiego – Stanisław Weber, który w dokumencie z 6 V 1721 r. występuje jako sekretarz¹¹⁰. Innym przedstawicielem znanej i możnej rodziny patrycjuszowskiej w Chełmnie, który sprawował funkcje pisarza i sekretarza miejskiego, był Michał Antoni Romanowicz. O aktywności Romanowiczów w strukturach władz miejskich dowiadujemy się ze wzmianek już z 1682 r., kiedy ławnikiem przedmiejskim został Bazyli Romanowicz¹¹¹. Pierwszym urzędem, który objął M. A. Romanowicz, była posada ławnika miejskiego (1713)¹¹². Podobnie jak inni, liczni urzędnicy chełmińscy, odbył studia w Akademii Chełmińskiej (1692)¹¹³, dzięki czemu mógł piąć się po drabinie urzędniczej w mieście. Pisarzem sądowym został prawdopodobnie w 1719 r. Z 1721 r. pochodzi wzmianka o oblatowaniu umowy sprzedaży z 1651 r. do akt miejskich przez ławnika i notariusza chełmińskiego Michała Romanowicza, co sugeruje, że pełnił obowiązki ławnika i pisarza równocześnie¹¹⁴. Około 1730 r. awansował w kancelarii na sekretarza, o czym świadczy

¹⁰⁷ „Pani Czechowiczowej wdowie, w powtórne małżeństwo idącej za Pana Justyńskiego pisarza sądowego na korzenie: z deklaracji sławetnego magistratu et communitatis – 18 zł”; APT, AMCh, sygn. 40, s. 60.

¹⁰⁸ Piotr KITOWSKI, *Wokół przygotowań do wydania „Praktyki Kryminalnej to jest wzoru rozważnego y porządnego spraw kryminalnych sądenia” Jakuba Czechowicza w 1746/1747 roku*, Czasopismo Prawno-Historyczne, t. 67: 2015, z. 2, s. 88.

¹⁰⁹ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 155–158.

¹¹⁰ APT, AMT, Kat. III: Listy cechowe, sygn. 5154, [brak paginacji].

¹¹¹ APT, AMCh, sygn. 30, k. 51v.

¹¹² APT, AMCh, sygn. 52, k. 31.

¹¹³ *Album uczniów Chełmińskiego Gimnazjum Akademickiego*, nr 43.

¹¹⁴ APT, AMT, Kat. I: Dokumenty i listy, sygn. 3063, [brak paginacji].

podpis testora pod kalkulacją kamlarską¹¹⁵. Mimo to nie sprawował tej funkcji zbyt długo, czego przyczyną była duża liczba obowiązków, wśród których można wymienić wyjazdy służbowe, wizytacje gospodarcze rowów odwadniających, rewizje szkód w dobrach miejskich czy uczestniczenie w rozprawach sądowych w sądzie ziemskim¹¹⁶. Z tego też powodu obowiązki kierownika kancelarii szybko przejął Andrzej Czechowicz, brat przyrodni Jakuba Czechowicza młodszego.

Wśród urzędników magistratu chełmińskiego na szczególną uwagę zasługują przedstawiciele szkockich rodzin osiadłych w mieście w XVII i XVIII w. Niektórzy z nich, jak choćby Paweł Forbes, zostali zatrudnieni także w kancelarii miejskiej. Rodzina Forbesów, podobnie jak Czattrów i Smithów, przybyła do Chełmna ze Szkocji w wyniku prześladowań religijnych i prędko weszła do kręgu patrycjatu chełmińskiego. Z racji wyznawanej wiary katolickiej imigranci ci szybko zaaklimatyzowali się w mieście należącym do biskupów chełmińskich. Weszli oni także, dzięki koligacjom rodzinnym, w szeregi elity mieszczańskiej Chełmna i szybko zaistnieli w aparacie administracyjnym miasta, dodając kolorytu w obrazie mieszczaństwa chełmińskiego XVIII w. Spośród członków rodziny na czoło wysunęli się przede wszystkim Jerzy Forbes (1705–1757), absolwent Akademii Chełmińskiej, burmistrz i sędzia ławy miejskiej, oraz Walter Forbes (zm. po 1745), także burmistrz i sędzia miejski¹¹⁷. Również Paweł Forbes z powodzeniem dostał się do rady i awansował na kolejne stanowiska urzędnicze. Uzyskał dobre wykształcenie dzięki edukacji w Akademii Chełmińskiej w latach 1717–1726¹¹⁸. Prędko zdobył także znaczny majątek w postaci nieruchomości, nabywając np. kamienicę po pisarzu Wojciechu Czarnołęskim¹¹⁹. W 1732 r. objął urząd sekretarza miejskiego, łącząc te obowiązki z funkcją pisarza przedmiejskiego, co wynikało z wcześniejszej praktyki w sądzie ławniczym¹²⁰. W 1738 r. w źródłach występuje już jako burmistrz równocześnie pełniący obowiązki kierownika kancelarii aż do 1742 r., po czym objął urząd kamlarza¹²¹.

¹¹⁵ „Michael Romanowicz – consul absente secretario subscript”; APT, AMCh, sygn. 63, k. 49v.

¹¹⁶ „Panu Justyńskiemu z Panem Romanowiczem iadącym na visytację rowu – 1 zł 24 gr”; APT, AMCh, sygn. 58, k. 37v. „Panu Romanowiczowi do Kowalewa korzec owsa – 24 gr”; APT, AMCh, sygn. 64, k. 39. „Ich mościom P. Romanowiczowi y Straszkiwiczowi będąc na rewizji na za Rozgartem szkód które narobili Bratianie 1 zł 3 gr”; APT, AMCh, sygn. 65, k. 96.

¹¹⁷ Z. H. Nowak, *Dzieje Chełmna do końca XVIII wieku*, s. 116; Stefan Rapiński, *Chełmiński słownik biograficzny*, Chełmno 2006, s. 55.

¹¹⁸ *Album uczniów Chełmińskiego Gimnazjum Akademickiego*, s. 92, 111.

¹¹⁹ APT, AMCh, sygn. 62, k. 6.

¹²⁰ APT, AMCh, sygn. 67, s. 49; APT, AMCh, sygn. 71, s. 28. „Szlach. P. Forbesowi za urząd sekretarski z pisarstwem przedmiejskim – 150 zł”; APT, AMCh, sygn. 69, k. 18.

¹²¹ „Testor: Paulus Forbes consul et secretarius”; *ibid.*, k. 21.

Po Pawle Forbesie na krótki czas, bo tylko na dwa lata, stanowisko sekretarza miejskiego objął ponownie wspomniany Andrzej Czechowicz. Wynikało to być może z braku kandydata na ten urząd lub też obsadzono to stanowisko z racji licznych obowiązków samego Pawła Forbesa, który przejął urząd kamlarski¹²². Kolejne osoby na stanowisku kierownika kancelarii miejskiej pełniły obowiązki sekretarza także w dość krótkich okresach i często na przemian. Przykładem może być sekretarz Franciszek Kitniewski, absolwent Akademii Chełmińskiej, który urzędował w latach 1747–1748. Również okres sprawowania funkcji sekretarza przez Antoniego Cieliczkowskiego nie był dość długi, choć zdecydowanie bardziej aktywny. Kilukrotnie w 1745 r. wyjeżdżał do Chełmży w pewnych sprawach załatwianych przed kapitułą biskupią. Wstawał się także w Toruniu przed pułkownikiem Koryckim w sprawie napadniętych Juta Hanca z Sosnowki i Tobiasza z Rozgartu. Wydarzenie to miało miejsce po incydencie w 1746 r., kiedy to ułani generała Jana Bernarda Weysenbacha i pułkownika Koryckiego poturbowali mieszkańców Rozgartu i Sosnowki¹²³. Sam Cieliczkowski był dość aktywnym urzędnikiem jeszcze przed objęciem stanowiska pisarza radzieckiego, będąc m.in. prowizorem Akademii Chełmińskiej¹²⁴. W latach 1749–1750 był exaktorem, a w 1752 r. został także kamlarzem miejskim.

Kolejni kierownicy kancelarii miejskiej i poszczególni pisarze, jak Dominik Marcin Gajkowski czy Szymon Ignacy Rządzyński, zatrudniani byli również na krótki okres i nie odznaczali się dużą aktywnością w obowiązkach reprezentacyjnych. Niejednokrotnie łączyli także funkcje pisarzy sądowych i miejskich, co spowodowane było brakami kadrowymi lub niekorzystną sytuacją kasy miejskiej.

W 1760 r. kierownictwo nad kancelarią przejął Franciszek Prusiecki, prawdopodobnie syn Franciszka Prusieckiego, wieloletniego organisty farskiego¹²⁵. Czas sprawowania przez niego funkcji sekretarza przypada na ciężki okres wojny siedmioletniej i konfederacji barskiej, gdy Chełmno było świadkiem przemarszów obcych wojsk, np. rosyjskich¹²⁶. Świadczą o tym zapisy dodatkowego wynagrodzenia dla personelu kancelarii, jak choćby pisarza przedmiejskiego Gajkowskiego „od dwóch obdukcji Moskala y *recenter* zabitego *cum sublevatione*”¹²⁷. Mimo tych przeszkód i zawirowań politycznych kancelaria nadal realizowała zadania wynikające z funkcjonowania władz miejskich. W 1767 r. sekretarz Prusiecki był obecny przy pomiarach Kępy Szymyskiej

¹²² APT, AMCh, sygn. 73, s. 44.

¹²³ APT, AMCh, sygn. 75, s. 45; M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 94.

¹²⁴ *Album uczniów Chełmińskiego Gimnazjum Akademickiego*, s. 120.

¹²⁵ M. G. ZIELIŃSKI, *Chełmno*, s. 309; U. MÜLLER, op.cit., s. 119.

¹²⁶ U. MÜLLER, op.cit., s. 94–95.

¹²⁷ APT, AMCh, sygn. 91, s. 138.

i dwóch innych kęp wiślanych¹²⁸. W dalszym ciągu też dokonywano licznych zakupów na papier i materiały pisarskie do kancelarii. Rosła także liczba zatrudnionych w kancelarii osób. Pojawia się w tym czasie Gustaw Hoffmann, zajmujący się tłumaczeniem akt niemieckich¹²⁹. Jako pisarz sądowy przedmiejski zaczął w 1767 r. pracę niejaki Srebrnicki¹³⁰.

Ostatnim sekretarzem miejskim przedrozbiorowego Chełmna był wspomniany Gustaw Hoffmann, który kierował kancelarią od 1767 do 1773 r., z krótką przerwą w latach 1771–1772, gdy zastępował go Ignacy Rządzyński, a następnie Józef Forbes¹³¹. Hoffmann wywodził się niewątpliwie z jednej z patrycjuszowskich rodzin chełmińskich, w której nadal obecny był w użyciu język niemiecki. Dowodzi tego fakt, że zatrudniono go początkowo w kancelarii w formie tłumacza akt niemieckich, a następnie jako pisarza miejskiego. Można go określić jako sekretarza, który zakończył pewien rozdział w funkcjonowaniu administracji Chełmna przedrozbiorowego. Równocześnie był wyjątkowo aktywnym urzędnikiem w ostatnich latach istnienia miasta w granicach Rzeczypospolitej, przed włączeniem do Królestwa Prus.

Niewiele wiadomo o jego wykształceniu. *Album uczniów Akademii Chełmińskiej* nie wymienia jego nazwiska, choć później, także po 1772 r. został prowizorem Akademii¹³². Pierwsze lata pracy G. Hoffmanna w kancelarii miejskiej chełmińskiej zbiegły się z gorączkowym okresem elekcji ostatniego króla polskiego i czasem wzmożonej aktywności sejmików. Stąd będąc jeszcze pisarzem sądowym miejskim, wyjeżdżał do Kowalewa Pomorskiego z oblatą uniwersałów królewskich na sejmiki, w tym także generalne¹³³. Przeprowadzał w tym czasie także kwerendy archiwalne, prawdopodobnie w aktach grodzkich na potrzeby transakcji miejskich¹³⁴. Już w 1761 r. wyjechał do Chełmży, interweniując w różnych sprawach obywateli swojego miasta. Wcześniej, w 1760 r. udał się z szepmistrzem do Grudziądza, do generała Jakubłowa,

¹²⁸ „Jeżdżąc z Szlach. Panem Cieliczkowskim y ks. akademikiem geometrą na pomiaru kępy szymyskiej przy sumów do niej i osobnych dwóch kepek na przeciwko leżących dla uformowania mapy y bawiac tam blisko niedziel dwie wyexpondowałem 65 zł 21 gr”; APT, AMCh, sygn. 85, s. 65.

¹²⁹ „Panu Offmanowi na papier do aktykacji pisma gockiego – 2 zł 12 gr. Jmci Panu Hoffmannowi tłumaczącemu akta gockie – 100 zł”; APT, AMCh, sygn. 83, s. 33.

¹³⁰ „Jego mości Panu Srebrnickiemu pisarzowi przedmiejskiemu ad dytamentu do salarium pióra jego ex consulum a nobilis magistratus et asensu honor acta communitat doliczyłem – 50 zł”; APT, AMCh, sygn. 91, s. 189.

¹³¹ *Ibid.*, s. 193, 223; U. MÜLLER, *op.cit.*, s. 119.

¹³² *Album uczniów Chełmińskiego Gimnazjum Akademickiego*, s. 320, 327, 330, 334, 337, 428.

¹³³ APT, AMCh, sygn. 91, s. 204.

¹³⁴ „Temuż panu pisarzowi przedmiejskiemu y jego mości Panu Hoffmannowi miejskiemu wyprawionym ex mente nobilis magistratus e querenda omnia ad acta castrensia y do miast potrzebnych miastu transakcyi, dałem na expens – 60 zł”; *ibid.*, s. 189.

a następnie do Świecia w sprawie zaopatrzenia. W styczniu 1766 r. udał się do Torunia z kamlarzem w celu potwierdzenia praw miasta do pewnej kępy, a także po zakup cyny. W ostatnich latach funkcjonowania przedrozbiorowego aparatu władzy miejskiej w Chełmnie wyjeżdżał m.in. do Chełmży, Grudziądza, Golubia, Klamer czy Ostromecka. W tej ostatniej miejscowości dokonywał inspekcji tartaku¹³⁵.

Na krótko przed przejściem Chełmna pod panowanie Królestwa Prus w 1772 r. G. Hoffmann z członkami magistratu miejskiego próbowali dostosować się do wymagań zaborcy, przy okazji chroniąc miasto przed nadmiernymi kontrybucjami. W latach 1771–1772 wyjeżdżał z Józefem Forbesem do generała pruskiego Reinholda von Thaddena stacjonującego w Grudziądzu¹³⁶. W sprawie terminu i spłaty kontrybucji dla Królestwa Prus udał się, już po 1772 r., do Bukowca wraz z kamlarzem. W księdze exaktorskiej wśród ostatnich zapisów można dostrzec notę o wypłacie 300 zł dla prezydenta Danowskiego, kamlarza Słomińskiego i sekretarza Hoffmanna, którzy złożyli hołd królowi pruskiemu w Malborku 17 IX 1772 r.¹³⁷ Był to zdecydowanie ostatni krok magistratu miasta, który zmuszony był przyjąć panowanie pruskie. Znamienne jest to, że Hoffmann, prawdopodobnie ze względu na swoje pochodzenie, a także kontakty w Prusach, pełnił funkcję przedstawiciela pruskiego w Chełmnie w ostatnich latach przed rozbiorem. Jeszcze 9 III 1772 r., będąc w Berlinie, przesłał dyrektorowi poczty egzemplarz Kodeksu Fryderycjańskiego, prawdopodobnie na potrzeby magistratu przygotowującego się do zmian administracyjnych¹³⁸. Stąd też po 1772 r. nadal sprawował urząd sekretarza, obejmując następnie stanowisko burmistrza sądowego (*Justitzbürgermeister*), a później nadburmistrza (*Politzbürgermeister*). Aż do 1808 r. pozostawał prowizorem Akademii Chełmińskiej¹³⁹.

Z przedstawionego studium prozopograficznego personelu kancelarii miejskiej Chełmna w okresie przedrozbiorowym wyłania się interesujący portret zbiorowy środowiska tej grupy urzędników miejskich, w którym wyszczególnić można kilka charakterystycznych elementów. Przynajmniej w pierwszym pocho-

¹³⁵ APT, AMCh, sygn. 84, s. 132; APT, AMCh, sygn. 85, s. 58; APT, AMCh, sygn. 87, s. 25, 52, 55–56, 125, 147, 152.

¹³⁶ U. MÜLLER, op.cit., s. 324.

¹³⁷ „Dla szlachetnych Panów Danowskiego prezydenta Słomińskiego kamlarza y Hoffmanna sekretarza qua deputatione pro praestando Homagio Najjaśniejszemu Królowi pruskiemu do Malborka ex dispositione Nobilis Magistratus 17 septot. Annotata przez ręce pana Antoniego Rosochackiego dałem 300 zł”; APT, AMCh, sygn. 91, s. 261.

¹³⁸ „Za książkę Codicis Fryderyciani przez Pana Hoffmanna przyslaną z Berlina panu dyrektorowi poczty ex dispositione nobilis magistratus – zapłaciłem – 28 zł 5 gr”; ibid., s. 263. U. MÜLLER, op.cit., s. 324.

¹³⁹ *Album uczniów Chełmińskiego Gimnazjum Akademickiego*, s. 428; U. MÜLLER, op.cit., s. 325.

dzenie pisarzy i sekretarzy chełmińskich, które było dość różnorodne. Najczęściej personel kancelaryjny rekrutował się z kręgu rodzin mieszczańskich, które na trwałe zapuściły korzenie w samym mieście. Tak było w przypadku Andrzeja Grylewicza, Jakuba Czechowicza czy Jana Jerzego Webera i Stanisława Webera. Wśród kilku urzędników byli także przedstawiciele zubożałych rodzin szlacheckich przybyłych do Chełmna w XVI lub XVII w., jak choćby Czarnołęscy. Świeżą grupą stanowili z kolei członkowie szkockich rodzin imigranckich przybyłych do miasta, szukając azylu wyznaniowego, czyli Czatterowie i Forbesowie.

Silnym spoiwem tego środowiska w kręgu rodzin mieszczańskich były koligacje rodzinne, zatem małżeństwa kolejnych pisarzy z córkami poprzedników, czego przykładem jest małżeństwo Jana Kazimierza Justyńskiego z Katarzyną Grylewicz. Równocześnie silny związek między poszczególnymi rodzinami sekretarzy i pisarzy chełmińskich widać na podstawie stanu posiadania i procesu powiększania majątku. Kilkukrotnie w źródłach pojawiają się informacje o kupowanych kamienicach i innych nieruchomościach przejmowanych po poprzednich kierownikach kancelarii. Można tu wskazać nabycie kamienicy po Czarnołęskich przez Pawła Forbesa przed rokiem 1729¹⁴⁰. Ponadto można dostrzec, że sekretarze i pisarze miejsy posiadali kamienie położone w najbardziej reprezentacyjnej części miasta, a więc przy rynku. Przykładem może być narożna kamienica tzw. piłkowiczowska u wylotu ul. Toruńskiej z rynku, której właścicielem był pisarz Andrzej Prątnicki¹⁴¹. Potwierdzało to wysoki status społeczny tych urzędników. Wreszcie ważnym elementem tego portretu było wykształcenie i oddziaływanie intelektualne w środowisku mieszczańskim nowożytnego Chełmna. Duża część przyszłych pisarzy i sekretarzy zdobywała wykształcenie w Akademii Chełmińskiej. Poziom tej uczelni, jak wiadomo, zmieniał się w ciągu kilku stuleci, tracąc pozycję i odzyskując ją z kolei pod koniec XVII w. Niewątpliwie istnienie tej szkoły w mieście ułatwiało zdobycie wiedzy i umiejętności przyszłym urzędnikom magistratu. Kilku z nich, jak Andrzej Grylewicz czy Jakub Czechowicz, studiowało także w Akademii Krakowskiej, co świadczy o intelektualnych predyspozycjach do podjęcia funkcji sekretarza czy pisarza. Sam magistrat chełmiński zabiegał o dobre wykształcenie kandydatów na kierownika kancelarii, przekazując choćby stypendia na studia.

Wydobyte z przekazów źródłowych sylwetki sekretarzy i pisarzy miejskich Chełmna idealnie pasują do sarmackiego, katolickiego i spolonizowanego Chełmna doby nowożytnej, które od XVI w. przedstawiało obraz inny

¹⁴⁰ APT, AMCh, sygn. 62, k. 6.

¹⁴¹ „Sław. Pan Prątnicki od kamienicy Piłkowiczowskiej z spichrzem item od ogroda”; APT, AMCh, sygn. 64, k. 6v.

od pozostałych miast pruskich, szczególnie tych wielkich, gdzie silne były wpływy kultury protestanckiej i niemieckiej. O tym, że urzędnicy ci wyrosli z innego kręgu kulturowego niż ich poprzednicy z XV stulecia, świadczą mogą choćby ich epitafia i portrety trumienne w farze chełmińskiej, tak charakterystyczne dla kultury polskiej doby nowożytnej.

ANEKS

Spis sekretarzy i pisarzy miasta Chełmna XVI–XVIII w.¹⁴²

Sekretarze	Pisarze sądowi
Jerzy Gerlach (ok. 1589–1612)	—
Jan Strzyżewicz (1631)	—
Marcin Lisowski (1650–1653)	—
Andrzej Grylewicz (1655–1656)	Sebastian (?) Czarnołęski (1655–1659)
Jan Buski (1662–1672)	Andrzej Krauze (1667–1668)
	Jakub Czechowicz (1667–1671)
Jakub Czechowicz (1672–1681)	—
Jakub Franciszek Weyer (1686–1690)	Jan Proppe (1687–1690)
Jan Jerzy Weber (1693–1695?)	Jan Kazimierz Justyński (1693–1695)
	Piotr (?) Czatter (1694–1695)
Wojciech Czarnołęski (1694–1696)	Paweł Koliński (1696–1697)
Jan Kazimierz Justyński (1697–1720)	Andrzej Prątnicki (1708)
	Stanisław Weber (1719–1720)
Stanisław Weber (1721–1729)	Michał Antoni Romanowicz (1719–1729)
Michał Antoni Romanowicz (1729–?)	—
Andrzej Czechowicz (1729–1730)	—
Paweł Forbes (1732–1742)	Piotr Jan Justyński (1733–1735)
	Roch Romanowicz (1739–1740)
Andrzej Czechowicz (1742–1743)	
Antoni Cieliczkowski (1742–1747)	Dominik Marcin Gajkowski (1748–1749)
Franciszek Kitniewski (1747–1748)	Jordanowicz (1748–1752)
Dominik Marcin Gajkowski (1749–1750)	Stanisław Czechowicz (1749–1750)
Szymon Ignacy Rządzyński (1750–1760)	Dominik Marcin Gajkowski (1750–1751)
Franciszek Prusiecki (1760–1767)	—
Gustaw Hoffmann (1767–1773)	Srebrnicki (1767–1772)
Szymon Ignacy Rządzyński (1771)	—
Józef Forbes (1771–1772)	—

¹⁴² W kilku przypadkach daty urzędowania określono w przybliżeniu z racji braku dokładnych informacji źródłowych.

BIBLIOGRAFIA

- Glemma, Tadeusz. "Starania biskupa Piotra Kostki (1574–1595) o nawrócenie mieszczan chełmińskich i toruńskich." *Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej* 2 (1930): 295–307.
- Heckmann, Dieter. "Aspekte der Neuordnung des Kanzleiwesens im preussischen Ordensland nach dem 2. Thorner Friedensschluss." *Zapiski Historyczne* 81/4 (2016): 101–116.
- Kitowski, Piotr. "Wokół przygotowań do wydania 'Praktyki Kryminalnej to jest wzoru rozważnego y porządnego spraw kryminalnych sądenia' Jakuba Czechowicza w 1746/1747 roku." *Czasopismo Prawno-Historyczne* 67/2 (2015): 87–96.
- Łosowski, Janusz. *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*. Lublin: Agencja Wydawniczo-Handlowa Antoni Dudek, 1997.
- Müller, Ulrich. *Die Stadt Chełmno/Culm und die Erste Teilung Polens. Sprachliche und soziale Aspekte von Begegnung, Austausch und Verflechtung vor dem Hintergrund des Herrschaftswechsels 1772*. Norderstedt, Berlin: Books on Demand, 2016.
- Nowak, Zbigniew and Przemysław Szafran, eds. *Album uczniów Chełmińskiego Gimnazjum Akademickiego 1692–1816*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975.
- Nowak, Zenon H. "Dzieje Chełmna do końca XVIII w." In *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*, edited by Marian Biskup, 63–128. Warszawa, Poznań, Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.
- Nowak, Zenon H. and Janusz Tandecki, eds. *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna 1480–1559 (1567)*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1990.
- Piskorska, Helena. *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 r.* Toruń, Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956.
- Rafiński, Stefan. *Chełmiński słownik biograficzny*. Chełmno: Muzeum Ziemi Chełmińskiej, 2006.
- Schultz, Franz. "Bernhard von Zinnenberg, ein Heerführer im dreizehnjährigen Städtekriege." *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins* 22 (1887): 71–158.
- Schultz, Franz. "Die Stadt Kulm im Mittelalter." *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins* 23 (1888): 2–251.
- Superczyński, Mateusz. "Pisarze miejsy w kancelarii chełmińskiej od XIV do XVI wieku." *Zapiski Historyczne* 81/3 (2016): 37–56.
- Szczuczko, Witold. *Sejmy koronne 1562–1564 a ruch egzekucyjny w Prusach Królewskich*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1994.
- Toeppen, Max, ed. *Akten der Ständetage Preussens unter Herrschaft des Deutschen Ordens*, vol. 1. Leipzig: Duncker & Humblot, 1878.
- Woelky, Carl P., ed. *Urkundenbuch des Bisthums Culm (1243–1774)*, vol. 2: *Das Bisthums Culm unter Polen 1466–1774*. Danzig: Commissionsverlag von Theodor Bertling, 1887.
- Wróbel, Adam. "O nazwiskach obcych w XVII- i XVIII-wiecznym Chełmnie." *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica* 27 (1993): 355–362.
- Wróbel, Adam. *Chełmińskie księgi kamlarskie z XVII i XVIII w. Studium językowe*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1987.

Zdrójkowski, Zbigniew. *'Praktyka kryminalna' Jakuba Czechowicza. Jej źródła i system na tle rozwoju współczesnego prawa karnego zachodniej Europy*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1949.

Zdrójkowski, Zbigniew. "Kilka uwag o występowaniu języka polskiego w aktach miast ziemi chełmińskiej." *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 14 (1948): 79–93.

Zieliński, Marek G. "Potrzeby i możliwości badań nad społecznością Chełmna w dobie nowożytnej." In *Miasta i mieszczaństwo w Europie środkowowschodniej do połowy XIX wieku*, edited by Dorota Michaluk and Krzysztof Mikulski, 261–275. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003.

Zieliński, Marek G. *Chełmno. Civitas totius Prussiae metropolis XVI–XVIII w.* Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2007.

